

SZÉCHENYI ÉS A PESTI HENGERMALOM.

— MÁSODIK KÖZLEMÉNY. —

Azon időköz, míg a Holzhammer-ház az 1838 decz. 31-iki választmányi végzésre elhatározását Killias útján beküldte, nem folyt le tétlenségben, mert Széchenyi erélyesen folytatta a részvényesek gyűjtését. Így többek közt felkérte br. Prónay Albert Pest vármegye főispáni helyettesét, hogy a megye tisztviselői és tehetős birtokosai közt köröztesse a taggyűjtő ívet. Ebből a leveléből kiténik, hogy 1839 január 3-án már az eredetileg tervezett 200.000 frtnál többet jegyeztek 20.000 frttal, a mire a választmány az alaptökének 300.000 frtra való felemelése mellett döntött s az aláírás folytatását határozta el.¹

A Holzhammer-ház elhatározása, illetőleg Killiasnak tudósítása nagyon sokáig késett. Ez arra indította Széchenyit, hogy a választ Killiasnál megsürgesse.² Killias erre avval védekezett,³ hogy a lisztminták a müncheni hengermalomból már útban vannak, s hogy néhány nap mulva Frauenfeldben a malom ügyét teljesen rendbe fogja hozni. Ezen ígéretének meg is felelt, mert a Holzhammer-ház véleményét Kappel Frigyes útján csakhamar megküldötte. A Holzhammer-ház abból a körülményből, hogy kezdetben 109 aláíró csak 115.000 frtot jegyzett, azt a véleményét fejezte ki, hogy az ügyet valószínűleg hazafias szempontból ítélték meg, mert nagyobb összegű jegyzés nagyon kevés volt.⁴ E körülmény arra is mutat, hogy a részvénytársaság a város szépítését elő-

¹ A vállalkozás híre is hamar elterjedt. Ezt bizonyítja Maubach Tamás prágai gépgyáros 1839 január 30-iki levele, melyben a gépek szállítására ajánlkozott.

² *Széchenyi levelei* II. kötet 641. lap. 1839 márczius 22-én.

³ Márczius 26-iki levelében.

⁴ Az előzetes aláíráson Wodianer Rezsó 10.000, Széchenyi, gróf Zichy Miklós, Sina, Malvieux, Ullmann, gróf Tige 5000—5000, Wodianer és fiai 4000, Burgmann 3000, Valero, Tüköry, Havas, Kappel, Wieser F., Halbauer, Appiano, Kadish, Vrányi 2500, Rohitsch, Pausenberger, Vigyázó, gróf Batthyány Lajos 2000 frtot, 14-en 1000 frot, azonkívül többen 500—100 frtot jegyeztek.

mozdító épület emelését, néhány protectió ember alkalmaztatását és a vásárlásoknál néhány részvényes érdekeit szándékozik előmozdítani. Az apró részesedés miatt nincs, a ki bórét féltse, azért jobb volna, ha kevés vagy csak néhány jegyzett volna. Mindezekért a ház szívesebben adja a tőke felét, mint $\frac{1}{4}$ -ét, ha a vezetésről emberei útján gondoskodhatik, vagy beleegyezik, hogy 30.000 frtot jegyez, ha Széchenyi továbbra is figyelmére méltatja a társaságot s a ház társigazgatót jelölhet.

Széchenyi Killias levelének vétele után április 5-ikére tanácskozásra hívta meg (a Tasner által megírt jegyzőkönyv és naplófeljegyzése szerint) Havas, Tüköry, Valero és Kappel választmányi tagtársait. E gyűlés Killias jelentésére egyhangúlag azt határozta el, hogy visszatér az eredeti tervhez s minden erejével arra fog törekedni, hogy a Holzhammer-ház a tőke felével legyen érdekelve s ennek fejében kijelölhesse az igazgatót, a ki azonban a részvénytársaság ellenőrzése alatt fog állani. Ugyancsak e gyűlésen¹ felolvasta Széchenyi azt a levelet is, a melyet válaszképp Killiashoz intézett.²

Széchenyi válasza szerint Magyarországon kivihetetlen az, hogy kevés részvényes jegyezze a szükséges összeget, nem a tőke nagysága miatt, hanem azért, mivel a continensen nincs oly gőzmalom, melynek pénzügyei teljesen és világosan biztosak, úgy hogy itt az ügyet a hazafias szempontból — tehát sok résztvevővel — lehetett csak is nyélbe ütni. De ha találkozott volna is néhány, ki az egészet jegyezte volna, politikai szempontok miatt ez esetben is ugyanaz lett volna az út: be kellett volna a kisebb összegű jelentkezőket venni, mert az intézményt így lehet csak népszerűvé tenni. Véleménye, hogy legközelebb kedvező körülmények között meg fog indulni a vállalkozás, ha a Holzhammer-ház az első ajánlat mellett vállalkozik, míg a $\frac{1}{4}$ érdekeltség mellett a mai körülmények között a részvénytársaság nem fog létesülni, mert ma már azok is az első ajánlat mellett vannak, a kik eddig a másodikat erőszakolták. Eddig szerencsés volt, mert minden vállalkozása eredménynyel járt. Igaz ugyan, hogy csak akkor kezdett a dologhoz, mikor jól megfontolta, mert Magyarországon valóban bűn volna olyanba fogni, a minek eredménye nem nagyon valószínű; az új balsiker ugyanis sok időre elriasztja a közönséget és a legjobban szervezett vállalkozást már csirájában elfojtja. Ha a Holzhammer-ház a tőke felét jegyzi, ő 10.000 frtot ír alá s mindent el fog követni, hogy a vállalat mihamarabb felvirágozzék és sokat jövedelmezzen, mert ez az a

¹ A további levelezéssel e gyűlés Kappelt bízta meg.

² *Levelei* II. k. 648—653. l.

rugó, mely a malomipart fejleszteni fogja. Szükségesnek tartja a Holzhammer-ház $\frac{1}{2}$ érdekelttségét, mert a társaságban tekintélynek kell lenni. Ha a tervezett összegnél többet jegyeznek, ez csak jó lesz, mert így egy 3-ik rendszer felállítására marad az összeg, a mi csak a részvényesek érdeke. A nádor kívánja a sikert, már azért is, mert a tervezett Dunaszabályozás valószínűleg kevesbíteni fogja a vizimalmokat. A városi tanács is kedvezően határozott kérvényükre, mert egy polgár a Duna mellett a város felső részén 4000 öl telket 1200 frtért adna a társaságnak.¹ Ha a Holzhammer-ház így beleegyezik a vállalkozásba, jöjjön azonnal, hogy 1840-re a malom már működhessék. Magyarország alkalmas terület, hol ily vállalat virágozzék, mert oly terület, hol a kicsiny cultura minden versengést kizár, de teljes a biztosság s a jó termékek szükséglete napról-napra emelkedik.

Killias teljesen osztozott Széchenyi nézeteiben.² Válasza szerint a főakadály háza részéről most az igazgató választása. Erre az állásra ő volt kiszemelve, de a körülmények változtak. Kérdés, van-e a részvényeseknek hozzá bizalmuk. Egyébként baj, hogy más munka miatt egész éven át nem tartózkodhatnék Pesten, de talán tudná őt Kappel vagy valaki, kit Széchenyi ajánlana, helyettesíteni. E kérdés megoldásától függ házának végleges elhatározása.

A társulat megalakulása erre csakhamar bekövetkezett. Killias 1839 május 5-én Bécsben megbízói beleegyezésével felkereste Széchenyit s tudtára adta,³ hogy a Holzhammer-ház a részvények felét átveszi, ha ő 20.000 frt értékben jegyez részvényeket. Széchenyi e feltételt elfogadta. Május végén pedig Pestre érkezett Killiással a Holzhammer-ház főnöke, Putzer János és Sarto mérnök, a kikkel május 30-án este a tiszteletükre adott ebéd után a N. Casinóban tartott ülésen előzetesen megbeszélték a szerződési tervezetet. E szerződési tervezet eredetije,⁴ mely a »Gesellschafts-Vertrag zur Errichtung einer Getreide-Walzmühle nach dem Frauenfelder Systeme in Pesth« címzet viseli, megmaradt Széchenyi iratai között. Ez az okirat tulajdonképpen a Holzhammer-ház szerződése a pesti részvénytársasággal. 24 pontból áll, s ugyanazon feltételeken alapszik, a melyek

¹ E telek valószínűleg a naplójában többször emlegetett Lichttelek. E levélből kitűnik egyúttal, hogy a malom ellenségei még a nádorhoz is fordultak, hogy a gőzmalmot meghíusítsák, de eredménytelenül. Kiténik az is, hogy a munkát egymás közt néhányan felosztották: Kappelre az írásmunka, később a pénzbeszedés, Tüköryre a telek kérdése jutott.

² Április 13-án.

³ Széchenyi naplója szerint május 5-én.

⁴ Killias írása.

Killias fenti leveléből nagyjában ismeretesek: $\frac{1}{2}$ érdektség a Holzhammer-ház részéről s átengedi a hengermalom-állítás jogát (a tengerpart kivételével), szállítja a hengereket, kinevezi az igazgatót, művezetőt és személyzetet, biztosítja a lisztmennyiséget, egyéneket küld az építéshez, a gépek felállításához a részvénytársaság terhére; intézkedik azonkívül az irat a társaság címéről, a részvényesek számáról, az esetleges nagyobbitásról, a fizetés módozatairól, az igazgató és a választmány jogairól, a közgyűlésről, a mérlegről, a hengermalmi találmány titkáról és a társaság tartamáról.

Ezen irat szerint a részvénytársaság *Pester Walzmühlen-Gesellschaft* címen alakult meg egyelőre 200.000 frt alaptókével (200 részvény),¹ a mely után 5% biztosított a malom üzeméig, azontúl pedig kijárt még az esetleges nyereség osztalék címen. A szerződést 1839 május 31-ikén írták alá, de a tulajdonképpeni megállapodás június 6-án, a közgyűlésen ment végbe. Erre Tasner Antal az ideiglenes választmány nevében a magyar és német lapokban jelentést tett közzé s felszólította az ideiglenes aláírókat, hogy Kappel Frigyesnél június 30-áig írják alá személyesen és kötelezőleg, vagy tudassák levélben azt az összeget (mely nagyobb nem lehet az ideiglenesnél), a melyvel a részvénytársaság alapításában részt akarnak venni, mert a hallgatás lemondásnak vétetik.

Széchenyi még ez alkalomnál is közreműködik. Bizonyítja ezt Sina Györgyhöz június 6-án² intézett levele, a melyben kéri, utasítsa Gyrát, az ő megbizottját, írja alá az ívet kötelezőleg s már itt kilátásba helyezi azt is, hogy a nádor engedélyével a malom 1840 őszével üzemét megkezdi. A kellő eredmény nem is maradt el, úgy hogy július 11-én az ideiglenes választmány jelentette az egyes aláíróknak,³ hogy mennyivel vesz tényleg részt s hogy az aláírások 300.000 frttal befejeztettek.

E közben a telekről is gondoskodni kellett. Az 1839 ápr. 5-iki választmányi ülés Tüköry Józsefet bízta meg a szükséges telek kiszemelésével. Tüköry május 29-én adta be jelentését. Abból a szempontból indult ki, hogy a teleknek a Duna mellett a városhoz lehető közel kell lennie, mert így a szállítás és felügyelet költségei kisebbek s a felesleges meleg víz fürdőcélra felhasználható. Véleménye szerint 4 telek kerülhet szóba, még pedig 1. Grines Borbála telke az alsó Dunasoron, a mely 2190 □-ölnyi s így 10 p. frtjával számítva, a feltöltéssel együtt 28.500

¹ $\frac{1}{10}$ -részvényt (100 frt) is lehetett jegyezni.

² *Levelei* II. k. 661. lap.

³ Tasner fogalmazta, de jórészt Széchenyi javította.

frtba kerül; a gabonát 150 lépésnyire kellene csak vinni, de valószínű, hogy a szomszédok itt a malomépítés ellen tiltakozni fognak; 2. a Festetits-szántóföld, de ez mélyen fekszik, úgy hogy a feltöltés költségei miatt nem olcsóbb, mint az első; 3. a raktárkórház alatt a Duna melletti városi telek, mely ölenként 24 krajczárba kerülne, de oly messze van a várostól, hogy a szállítás és felügyelet költségei nagyok volnának s fürdőt ott nem lehetne állítani; 4. a Haufenwurf fölötti telek, mely szintén messze van, de nagyon olcsó s ide a gabonát a Dunán lehetne szállítani s mivel a város erre felé terjeszkedik s árvíz esetén a biztosító gát miatt nem vesztheti el a várossal összeköttetését s így könnyen oda-juthatni, tehát a fürdőt is fel lehetne állítani, azért ez a telek felelne meg a legjobban.

E telkeket azonban nem találták alkalmasnak, nem volt jó Széchenyi május 30-iki feljegyzése szerint az általa ajánlott Lichtl-féle telek sem, mert a várostól messze volt. Erre Széchenyi alig hogy június 9-én Pozsonyba érkezett az országgyűlésre, már másnap jelentkezett a nádornál egy városi telek ügyében. A nádor szíves fogadására és biztatására, június 12-én a már megalakult részvénytársaság nevében kérvényt intézett hozzá, juttasson a malom számára a Duna közelében alkalmas telket nyilvános árverés vagy kölcsönös megegyezés útján, mert vétel útján nem lehetett ilyet szerezni. A szóbanlévők között ugyanis egyes telkek mélyenfekvők, a városhoz közelebbiek részint be vannak már építve, részint drágák, az Ullmann-raktár felettiek meg szintén vagy nem kaphatók vagy oly messze vannak, hogy használhatatlanok. A Lipótvárosban van egy alkalmas négyszögű, 2856 □-ölű telek (a 626—635. számú). Nagy ugyan, de a lisztkészletek és az anyag eltételére sok hely szükséges, azonkívül czélszerű a későbbi fejlődés szempontjából is, továbbá kívánatos, hogy a malom és a gőzkészülék a telek közepére a többi épület közé kerüljön.

A nádor el is rendelte június 13-án, hogy Pest város széépészeti bizottsága a városnak nagy hasznot ígérő társaság számára árverésen kívül mérsékelt áron telket adjon, mihelyt a részvénytársaság a városi hatóság részéről a szükséges engedélyt a felállításra megkapta. A széépészeti bizottság azonban akadékoskodott.¹ Ki akarta kötni, hogy a telekre csak malmot szabadjon építeni, lakóházat nem s nyereszkedésre ne szabadjon felhasználni. A nádor erre, Széchenyi újabb közbenjárására július 15-én elrendelte, hogy a város a telket minden feltétel nélkül

¹ Ezért Széchenyi a nádornál június 15., július 3-án közbenjárt.

□-ölenként 5 p. frtért adja át a társaságnak, a mely körülményt örömmel tudatott Széchenyi július 18-án Putzerrel.

Ez az eddig ismeretlen levél azért is érdekes, mert kitűnik belőle Széchenyi körültekintő és pihenést nem ismerő munkássága. Közli ugyanis Putzerrel, hogy az aláírások 300.000 p. frttal befejeztettek,¹ hogy anyagot nem rendeltek, mert most olcsóbodik s hogy kívánatos volna, ha az ígért mérnök már jönne, mert csak így lehetne közgyűlést tartani, hogy a választmány megválasztassék, a tőke első részletének (10%) befizetése kihirdetessék, a telek árát kifizethessék s a mérnök az építést megkezdhesse.

A hengerszerkezethez szükséges gőzgépre Putzer költségvetést ígért Széchenyinek s — a választmány tudta nélkül — előzetesen megegyeztek, hogy Putzer a gépet Cockerill gyárosnál megrendelheti.

Midőn azonban Széchenyi ezt július 21-ikén az ideiglenes választmánynak tudtára adta, néhányan nyíltan kifejezést adtak azon véleményüknek, hogy ezt az egész választmány meghallgatása után lett volna szabad elintézni, sőt Tüköry pártot szervezett a mellett, hogy a gőzgép az aacheni Dobbssal összeköttetésben levő Knutsenál rendeltessék meg. Erre Széchenyi felkérte Putzert, hogy a rendes 50 szavazatán kívül, a többi 100 szavazat átírásáról gondoskodjék a szükséges többség biztosítására s hogy azokat, a kikre átírja, hozzá utasítsa mihez tartásúl, mert ő (Széchenyi) becsületesen kívánja a vállalat sikerét s nem befolyásoltatja magát hóbortos vélemények és egyoldalú irány által.

Putzer azonban az első szavazásnál csak 50 szavazattal akart résztvenni a közgyűlésen s inkább beleegyezett abba, hogy ne Cockerill, hanem Dobbs legyen a gőzgép szállítója s ily értelmű utasítást küldött Killiasnak. A mérnökre nézve pedig megegyeztet Széchenyivel még júniusban, hogy a pesti malom részére megnyeri a melegnanói malom műszaki vezetőjét, Fehr Vilmost, s közölve ennek feltételeit is, jelezte, hogy a szerződés megkötése után azonnal jönni fog.

A gépre nézve Killias Cockerill ügynökével megegyezett s így kötelezve volt egy horizontális nagynyomású, 20 lóerejű gépnek Seraingban való átvételére 18.000 frankért.²

¹ Széchenyi 20.000, Tüköry, Valero, Wodianer Rezső 10.000, Malvieux, Kappel, Burgmann, Appiano, gróf Barkóczy 5000, gróf Wenckheim, Klopfin-ger, Roscony, gróf Zichy Jenő, Batthyány Lajos 2000 frtot, igen sokan 1 részvényt (1000 frtot), sokan $\frac{1}{2}$ -et vagy még ennél is kevesebbet jegyeztek.

² Killias július 31-iki levelében jelzi, hogy Kecskemétről sürgősen kérdik egy hengergép miatt.

Széchenyi állani akarta a rendelést,¹ csak a gépre voltak némi aggályai, mert a horizontális nagynyomású géphez nem igen volt bizalma Cockerill jótállása nélkül. A gond, hogy jó gépet nyerjen, nem hagyta nyugton, augusztus 20-án újabb levéllel kereste fel Killiast és figyelmeztette őt a felelősségre, a mely kettejüket fogja terhelni, ha a gép rossz lesz. A gép olcsó árából és a szállítás gyorsaságából arra következtetett ugyanis, hogy a gép selejtes lesz, kérte azért Killiast, szerezzen biztos adatokat s tudja meg, szállított-e már Cockerill más malmoknak is ily gépet s azok beváltak-e.

A mérnöknek és Fehrnek jövetelét az építés megkezdése miatt szintén sürgette Széchenyi, sürgettette Tasnerrel is, de Killias² csak szeptemberre ígérte érkezését a felülvizsgált tervekkel együtt. A gőzgépre azonban már pontosabb választ adhatott. Megküldvén Cockerillnak ajánlatát,³ tudatta, hogy a rendelésre még szabad kezük van, a mit Széchenyi nagy megnyugvással fogadott⁴ s erre először október 12-ére tűzte ki a közgyűlést, a melyben a gőzgépről is határozni kellett, majd pedig mivel Killias gátolva volt az eljövételben, október 19-ére halasztotta. Killias azonban ekkor sem érkezhett meg, azért levélben közölte⁵ Széchenyivel az építési tervekre és előmunkálatokra vonatkozó véleményét. A közgyűlés október 19-én megtartatott s 20-án történt meg a végleges megalakulás, a melyet azután november 1-én Killias körlevéllel adott a kereskedelmi világ tudomására.

Killiast Fehrrel október 21-én tényleg megérkezett s így már 22-én választmányi ülést lehetett tartani az építkezés és gőzgép ügyében.

Időközben Széchenyi a nádor pártfogását igyekezett megnyerni. Először kieszközölte a nádor beleegyezését abba, hogy a malom nevét viselhesse, majd pedig a szept. 23-iki választmányi gyűlés megbízásából még e napon arra is kérte,⁶ hogy az intézményt vegye pártfogásába s a nádor meg is ígérte, hogy a közintézményt mindig támogatni fogja. Ennek alapján az október 22-iki ülés Széchenyi ajánlatára legelőször is elhatározta, hogy

¹ Augusztus 11-iki levele Killiashoz.

² Aug. 18-iki és szept. 10-iki levelében.

³ Egy nagynyomású, horizontális, 20 lóerejű gépnek ára a gőzkazánal, hidegvíz szivattyúval stb. 19.300 frank, a felállítás költségeit a vevő fizeti. Kész gépet azonnal, újat 4 hónap múlva szállít; küld a vevő terhére szerelőt és segédeket; késedelem esetén kárpótlást fizet. A vételár $\frac{3}{4}$ -e a szállításkor, $\frac{1}{4}$ -e 6 hó után fizetendő. Biztosítékul 5000 frtot tesz le.

⁴ Szept. 5-iki ismeretlen levele.

⁵ Október 16-án.

⁶ Orsz. Levéltár nádori osztály 1839. Polit. 1912. szám.

a malmot hálából József-hengermalomnak nevezi el, s a malom ne a telek közepére, hanem egyik szélére építtessék, mert áthelyezés esetén a többi rész könnyen felhasználható lesz; továbbá, hogy a malom építésével pályázaton kívül Hild József bízássék meg s házilag végeztessék, az anyagra és ipari munkálatokra meg pályázat irassék ki. A gőzgép ügyében ajánlatára a gyűlés azt határozta, hogy Killias szerezzen be pontos tudósításokat a már fenálló hengermalmoktól s ennek alapján a legjobb gyárosnál kell kisnyomású gépet megrendelni; továbbá elrendelte az alaptőke 10%-ának befizetését s a pénztári teendőkre Kappel Frigyeset kérte fel.

A megalakulás után Széchenyinek Pozsonyban kellett tartózkodnia az országgyűlésen, azért október 30-án innen írja meg Killiasnak a gőzgépre vonatkozó aggodalmait. Clark Ádám ugyanis nagyon dicsérte az angol kőmalmokat s csodálatát fejezte ki előtte, hogy miért vették a hengerrendszert. Széchenyi ezért ajánlotta Killiasnak, lépjen ez ügyben Tüköry útján Clarkkal érintkezésbe. Megírja neki tájékozással azt is, hogy Dingly gőzhajózási gépész állítása szerint 20 lóerejű gépnek 24 óra alatt 50 mázsa hazai szén elegendő.¹ Október 31-én meg Tükörynek ír és kéri, munkálkodjék kétszeres erővel a malom ügyében, mert a nádor kívánja a jó eredményt a dunai malmok előrelátható kevesbedése és a növekedő lisztszükséglet miatt, azonkívül ajánlja, járjanak el körültekintően az első részlet behajtásánál, nehogy lárma legyen a vége.

Ha Széchenyi az országgyűlés miatt nem is vehet részt az üléseken, azért érdeklődése, közreműködése egy csöppet sem lankad. Tasnerhez ez időben írt majd minden levelében van a malomról közleni vagy kérdezni valója. Majd² azt kérdi, hogy van a gőzmalom, majd a gőzgép rendelésére kér határozatot,³ hogy vagy az angol Wattnál vagy a bécsi Fletscher és Punchonnál rendelhessen. S ennek volt is foganatja, mert az 1840 febr. 22-iki választmányi gyűlés határozata alapján Valero (febr. 26-án) értesítette Killiaszt, hogy Széchenyi indítványa elfogadtatott. Ennek alapján Széchenyi ily irányú megrendelő levelet kapott, de ezt később (márczius 4-iki gyűlésből) Tasner közbenjárására általánosították, hogy a gőzgépet belátása szerint bárhol rendelheti.

Majd meg azért érdeklődik, van-e elég víz a malom telkén levő kútban,⁴ hogy meg lehessen állapítani nagy vagy kis nyo-

¹ E levelében érdeklődik a vasművek rendeléséről, a gőzgépnek a hengerszerkezettel való egybekapcsolásáról is.

² *Levelei* 1840 II. 22-éről. III. k. 20. l.

³ *Levelei* 1840 II. 29-éről. III. k. 21. l.

⁴ 1840 márcz. 1. III. k. 27. l., márcz. 2. III. k. 27. l.

mású gép szükséges-e; nem lehetne-e esetleg a vizet csövekkel a Dunából odavezetni.

A pestieket, úgy látszik, ez alatt nagyon elkedvetlenítette az a körülmény, hogy Killias igazgató nem jött le Pestre s így a malom ügye nem haladt előre kellőképpen.¹ Valero Antal, az ideiglenes igazgató türelmetlenkedett s követelte, hogy Killias foglalja el hivatalát. Killias azonban fontos okaira hivatkozva, nem jött. Széchenyi elfogadta okait,² de ő is sürgette eljövételét, hogy a gép ügyében végleg döntsenek, másrésztől azonban kérte a választmányt, ne kívánja Killias megjelenését Fehr megérkeztéig, addig Valero még vihetné az igazgatói teendőket.

A gőzgépre csakhamar teljesítette Killias Széchenyi kívánását s márczius végén Fletscher és Punchon bécsi gyárosnál szerződést kötöttek egy 18.000 frtért szállítandó, 30 lóerejű, kisnyomású gőzgépre és egy pótkazánra.

Valero azonban ismételtén és erélyesen sürgethette a gőzgép megrendelését és Killias megérkezését, sőt neheztelésének is kifejezést adott, hogy Széchenyi és Killias részéről nem érkezett ez ügyben jelentés. Tasner megírta ezt Széchenyinek s ajánlotta, írjon Valerónak, de keltezze levelét korábbra. Széchenyi így tett.³ Megírta Valeronak, hogy fölöslegesnek tartotta értesíteni a választmányt, mert azt hitte, Killias elküldötte a szerződést; de mivel ez nem történt meg, megküldi a másolatot Killias levelével együtt. Killiast nem lehet panaszzsal illetni, míg meg nem hallgatják. Külföldi útja fontos volt s a társaságra bizonyosan hasznos. Most már nemsokára megjön s remélhető, hogy a József-malom még az ősszel működni fog.

E levelek a választmány április 8-iki gyűlésén egyelőre megnyugvást keltettek. Széchenyi pedig bizalommal tekintett a jövőbe, mint ápr. 4-én Tasnernak írja: »a gőzmalom iránt jó reménységben vagyok«. Nem is nyugodott, figyelme állandóan a malmon függött. Azt mondhatni, ő volt a központ, még akkor is, mikor a pozsonyi országgyűlésen tartózkodott. Hozzáfordul Killias, hozzá Valero, a választmány. Hozzáfordult Fletscher, a gépgyáros is, ki a készítendő gépre nézve több kérdést intézett hozzá, melyeket Tasner útján⁴ a május 3-iki választmányi gyűlés elé is terjesztett. Május elején, midőn Bécsben tartózkodott, felkereste Fletschert s személyesen tárgyalt vele és sürgette a gőzgépet. 1841 január 25-én pedig Czenkről írja meg⁵

¹ Márcz. 4-iki levele III. k. 31. l.

² Lásd márcz. 11-iki levelét.

³ Lásd Tasnernak írt 1840 ápr. 2-iki levelét.

⁴ *Levelei* 1840 ápr. 26. III. k. 47. l.

⁵ *Levelei* III. k. 56. l.

a gyárosnak aggodalmait. Megírja neki, hogy Angliában akarta a gépet megrendelni, s mivel a gőzhajózásnál már bánják, a miért nem Angliában rendelték meg a gépeket, kéri, hogy a gép jó legyen s némi pótló utasításokat ad.

A választmány is minden kieszközlendő ügyben Széchenyit kéri fel a közbenjárásra, így pl. a levezető csatorna ügyében a nádornál, kérvények beadásával, utánjárással, a gépszállítás alkalmával felmerült vám elengedése ügyében a városnál vagy a helytartótanácsnál.¹

E közben az építkezéshez is hozzáfogtak, sőt mint Killias 1840 szept. 6-án jelzi, az már kielégítően előrehaladt, mert Tüköry jó fákat szállított s a felállított műhelyekben jobban és olcsóbban dolgoztak, mintha mesterembereknek adták volna ki a munkát, a mi azonban a választmányban ellentétre szolgáltatott okot, mert Valero inkább a mesterembereknek szerette volna a munkát kiadni. A szükséges vasművek is készültek, úgy hogy Killias már a hengszerkezet szállításáról is intézkedett. Ugyane leveleiben felemlítette Killias az intézkedések kellemetlen oldalait is. Valero ideiglenes igazgatása alatt ugyanis minden ügy a választmány elé került s csak 2 választmányi tag aláírása mellett fizetett Kappel, az ideiglenes pénztárnok. Ez helyes nagyobb ügyeknél, de hosszadalmas és a kereskedelmi szokások ellen van a folyó szükségleteknél. Killias úgy segített a dolgon, hogy midőn ő vette át az igazgatást, nem ment Kappelhez pénzért, hanem a saját háza esedékes részleteiből fizetett s most a felülvizsgálatnál felhívta e körülményre Széchenyi figyelmét, határozatot kérve ez ügyben a jövőre.² Figyelmeztette Széchenyit arra is, hogy az alapszabályokat czélszerű volna az időközben (1839/40. országgyűlésen) életbe lépett új váltótörvény szerint módosítani.

Látható a fentiekből, hogy Killias és a választmány között ellentét fejlődött ki. Mindenki rendelkezni akart, a mit viszont Killias kifogásolt. Végre is Killias egy promemoriát adott át Széchenyinek az ellentétek és surlódások okairól. Szerinte ez okok abban állanak: hogy Kappel Frigyes, az ideiglenes pénztárnok azt kívánta tőle, hogy a Holzhammer-ház befizetései is az ő kezéhez történjenek, mi lehetetlenség, mert sok külföldi rendelést künn kell fizetni; hogy Valero e kereskedelmi üzletet tisztán formalításokkal akarja vezetetni; hogy Wodianer a búzavásárlást a maga számára akarja lefoglalni; hogy mindenki gyenge, nem hisznek senkinek, sokat beszélnek, keveset tesznek,

¹ 1840 máj. 3, XI. 6-iki, XI. 27-iki, 1841 II. 27, választmányi üléseken.

² Ez ügyben Killias 1841 aug. 30-án Kappelnek is írt.

s mindenki előnyököt akar a maga számára kieszközölni. Baj az is, hogy a hengermalom Magyarországon az első kereskedelmi társaság s így az embereknek nincs még tiszta fogalmuk ily üzletről. Az igazgatóságnak az a panasz, hogy egyes választmányi tagok folytonosan gyanúsítanak, basáskodnak, hogy a számadást állandóan szidják, de a felülvizsgálását folyton halogatják, miáltal az üzlet megakad, és végül hogy már megszavazott ügyeket ismét napirendre hoznak.

Killias felkérte Széchenyit, vizsgáltsa meg a szolgálat ellen felmerült panaszokat, hogy a tisztviselők vagy igazolhassák magukat vagy büntetésüket vegyék. Véleménye, hogy a személyzet megállja helyét s itt pótolhatatlan, mi meggondolandó körülmény, mert ha elvesztik türelmüket, örömeiket, könnyen megtörténik, hogy távoznak, a mi a társaságnak hátrányára lesz.

Killias utóbb említett levelében saját személyéről jelezte, hogy állandó ittléte lehetetlenség, azért czélszerű volna, ha csak ott működőnké közzre, a hol okvetetlen szükséges és hasznos. Nélkülözhetetlen volt ugyanis házánál, azért ez úgy akarta az ügyet elintézni, hogy az igazgatóság kettéválasztását (műszakira és kereskedelmire) ajánlotta, úgy, hogy a két igazgató egymástól független s a választmánytól függő volna. A műszaki igazgató, Fehr Vilmos már szerződötve volt, kereskedelmi igazgatónak a ház Schaubert nevű alkalmazottját ajánlotta, a ki 1840 novemberében jelentkezett is Széchenyinéél. Széchenyinek azonban nem igen tetszett Schaubert s Putzernek ki is fejezte,¹ hogy legalább is szükséges volna, ha Killias Schaubert hivatalába bevezetné. Schaubert nem sokáig lehetett itt s valami különösebb nyomot nem hagyott maga után. Úgy látszik, Széchenyi rábeszélésére Killias megmaradt egy ideig. Erre vall a társaság 1841 jan. 2-iki választmányi ülésében tett felszólalása, melyből a Holzhammer-czéget felkérlik, küldje a búzabevásárlás eszközlése miatt Killiast, mert őt tekintik a malom igazgatójának. Egyébként Killias el is jött s a bánáti megyékben járhatott is a fenti ügyben, a melyre neki Széchenyi Hertelendy Ignác torontáli főispánhoz, és Karácsonyi László alispánhoz ajánlólevelet is adott.²

¹ 1840 nov. 26-iki levele. Ebben Széchenyi véleményét is kifejti a malom épületéről. Véleménye szerint jól van építve, impozáns, de sokba került. Angliában szolidabban építették volna, nagyon fényesnek tartanak, de itt szükséges az üzlet emelésérc. Kijelenti azt is, hogy lelken viseli az intézmény sikerét, nemcsak befektetett pénze miatt, hanem azon magasabb szempontból, hogy ne »modern rom« alapítója legyen, mert a *sikertelenség rosszabb Magyarországon az elemi csapásnál.*

² Később, az 1841 szept. 16-iki választmányi ülésen, midőn Killias újból lemondott, ismét megkérte, hogy legalább a közgyűlésig maradjon.

Ez alatt még 1840 novemberében befejezték az építkezést. 1841 júliusában megérkezett a gőzgép is, a melynél ismét Széchenyi segítette ki a társaságot zavarából, ezúttal pénzzel, a mennyiben a gép árának egy részét kifizette Fletscher gyárosnak, a maradékért pedig jót állott.

A gőzgép megérkezése és felállítása után 1841 szeptember 15-én megkezdődött végre az őrlés is, úgy hogy a szept. 16-iki választmányi ülésből Széchenyi javaslatára a lapokban közhírré tették az üzem és a liszteladás megkezdését.

A Holzhammer-ház az üzleti eredményt nagy érdeklődéssel várta, s Killias és Fehr jelentéseiből csakhamar meg is tudta, a mint ezt a ház főnökének, Putzernak, Széchenyihez november 1-éről keltezett levele bizonyítja.

E szerint a hengerkészülék igen jól működött, a liszt rohamosan kelt, mégis a próbaőrlés (2434 pesti mérő) alig eredményezett az 5%-nál sokkal több hasznot, a mi a sok fáradságért silány haszon volt s alig kecsgetető arra, hogy más ilyenmű vállalat létesüljön.

Putzer véleménye az volt, hogy ezen úgy segíthetni, ha a tőke felének gyarapításával egy harmadik járat állíttatnék fel. Így a jelen mennyiség felével több lisztet lehetne őrlöni s a költség aránylag csekélylyel nőne. Ez ügyben a biztos többség elnyerésére Széchenyinek — ha a terv megtetszik — felajánlotta teljes támogatását. S mivel a társaság a rendelkezésre álló csekély forgótőke miatt állandó pénzzavarban volt, 30 illetőleg 40 ezer frt nyílt hitelt ajánlott fel, ha más részvényesek, mint pl. Sina, is nyújtanak kölcsönt. Putzer azonkívül ¹ jelezte, hogy december végén eljön Pestre s ott marad az első közgyűlésig, úgy hogy személyesen megbeszélhetik a teendőket.

Széchenyi — Killias és Fehr részéről — természetesen szintén pontosan értesült a próbaőrlés eredményéről. Azonnal el is határozták egymás közt, hogy mindent megtesznek a 3-ik járat felállítása tekintetében. Széchenyi már az 1841 szept. 22-iki választmányi ülésen javasolta is a felállítást, úgy hogy decz. 15-én megírhatta, mit tett ez ügyben.

Széchenyi a fenti választmányi ülésen azt is ajánlotta,

Az első közgyűlést az alapszabályok szerint már a tavaszon kellett volna tartani. 1841 IV. 22-iki ülésen Széchenyi javaslatára júniusra halasztották, majd novemberre, de ekkor sem lehetett megtartani s csak 1842 januárjában tartották meg.

¹ November 26-iki levelében Putzer értesíti Széchenyit arról is, hogy 50 rendes szavazatán kívül részvényeinek átírásából még 60 szavazata van s így a többség biztosítottnak tekinthető a 3-ik járat felállítása tekintetében.

hasonlíttassék egybe a költségvetés-tervezet a valóságos költségekkel. Majd október 12-én megbízta Fehrt az adatok egybeállításával. Ezen összehasonlításból ¹ teljes képet nyerünk a hengermalom évi költségeiről.

	A malom évi költségei			
	2-rendszernél		3-rendszernél	
Az épület fentartása a tervezet szerint	800	p. frt	800	p. frt
A szerszámok, gépek kopása tervezet szerint	2.800	»	4.150	»
A zsákok kopása a tervezet szerint	1.000	»	1.500	»
Olaj és világítás a tervezet szerint	700	»	800	»
Szén a tényleges szükséglet szerint..	8.000	»	9.000	»
A malomszemélyzet a tényleges szükséglet szerint	13.432·32	»	14.160·32	»
Irodai költség a tervezet szerint..	3.000	»	3.000	»
Kocsi- és lótartás	400	»	600	»
A lisztárúsítók provisiója	6.400	»	8.000	»
Kamatok 300.000, illetőleg 350.000 tőke után	15.000	»	17.500	»
Átmenetiek	267·28	»	489·28	»
Összesen	52.000	p. frt	60.300	p. frt
Azaz (300 napot véve) naponként ..	173·20	»	201	»

Az alkalmazottak fizetése az 1839-ben tervezett 3 járatú malomnál (39 egyénre) 15.000 p. frt, míg 1841-ben a 2 járatúnál (43 egyénre) tényleg 13.432.32 p. frt volt s ennek 3 járatra való kiegészítése (4 egyénnel több) csak 728 p. frt többlettel 14.160·32 p. frtra tervezetett.

Érdekes a próbaórlésnek (szeptember 15-étől október 12-éig) kimutatása. A 2 járatúmalommal 2434 mérő búzát, azaz 129 m^3 -jával 313.906 m^3 -ot s ebből dara lett 1·82%, 0-ás liszt 8·15%, 1-es 14·13%, 2-es 20·77%, 3-as 17·31%, 4-es 15·34%, korpa 15·88%, fűss-liszt 0·39%, hiány 2·21%.

Az 1 mérő búza után nyert liszt értéke 12·59 frt volt s a költség reá 10·30 frt, úgy hogy nyers órlési díjra maradt 2·29 frt. Napi 175½ órlendő mérőt számítva, a nyers díj 435·19 frt, a melyre a napi kiadás 433·20 frt, úgy hogy tehát az 5%-os kamaton kívül a napi tiszta nyereség 2·29 frt volt, azaz évenként 745 frt (= 298 p. frt).

A 3-ik járat felállításának esetén a jelenlegi mennyiség felével többet, azaz 262 mérőt órlve, a nyereség naponként 2·29 p. frt-jával 650·38 p. frt volna, a melyre a napi kiadás 502·30 frt, úgy hogy ez esetben az 5% kamaton felül tiszta nyereség 148·8 frt volna naponként, azaz 44.466·20 v. frt (17.786·32 p. frt).

¹ Fehr 1841 nov. 4-én állította egybe az adatokat.

A tényleges kedvezőtlen eredmény nem volt ismeretlen a választmányi tagok előtt sem, különösen azon ülés óta (1841 szept. 22.), a midőn Széchenyi a 3-ik járat felállítását javasolta. Természetes, hogy az eredmény javítását mindenki óhajtotta. Tüköry József 1841 decz. 28-án, közvetlenül az első közgyűlés előtt javaslatot nyújtott be ez ügyben, s javasolta, hogy 4 járat állíttassék fel; továbbá, ha az igazgató előnyösnek tartja, szereltessek fel a malom számára egy külön szerműhely, hogy a munkásoknak állandóan legyen foglalkozásuk; ajánlotta, hogy a Holzhammer-ház válaszsza az igazgatót, a többi személyzetet pedig a választmány; választmányi tag mindenki lehessen, az ülések a malomban tartassanak, a fizetéseket foglalják szerződésbe s a levelezésre, aláírásra a kereskedői módszer alkalmaztassék.

VISZOTA GYULA.